

1. Алаш қозғалысы/ Құжаттар мен материалдар жинағы. - Алматы, Алаш, Т. 2, 2005, 496 б.
2. Жұртбай Т. Ұлт тұтастығының ұйытқылары немесе Әлихан Бөкейханов және біртұтас Алаш идеясы// Ақиқат, 2012, №6, 53-57 б.
3. Тасболатов А., Аманжолов К. Военная история Казахстана: Очерки. – Алматы: Рауан, 1998, 178 б.
4. Алаш әскерінің құрылуы мен қызметі жайында <http://i-news.kz>
5. «1917 жылы Ресейдегі Қазан революциясы және Қазақстанда кеңестік биліктің орнауы». usoz.kz
6. «Асыл тұлға»: (Жанша-Жаханша Досмұхамедұлы туралы). - Алматы: «Жауһар» баспасы, 2012, 360 б.
7. Тұрсын Жұртбай. «Ұраным – Алаш!...» (жалғасы) <http://old.abai.kz/>
8. Нүрпейісов, К. Алаш һәм Алашорда. - А., 1995.
9. Алаш Азаматы (Алаш қайраткері Райымжан Мәрсеков хақында) <http://alash-orda.kz>
10. Беркут Алаш Орды. - Алматы, Фонд Алтынбек Сәрсекбайұлы, 2008. - 180 с.

АЛАШ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІНІҢ ҰЛТТЫҚ ӘСКЕР ҚҰРУДАҒЫ ҚЫЗМЕТІ

Нариман Н.Ш.

Ғылыми жетекшісі: PhD доктор Қоскеева Ә.М.

С.Сейфуллин атындағы ҚАТЗУ

Koskeeva@mail.ru

Астана қ.

1917 жылы белең алған саяси өзгерістер Алаш қозғалысына жаңа мүмкіндіктер мен жауапты міндеттер жүктеді. Қазақ халқының тағдырына өздерін жауапты санаған Алаш қайраткерлері 1905 жылдан бері қарай қозғалып келе жатқан автономия мәселесін күн тәртібіне қойды. Ал автономияның басты негізі - ұлттық әскер екендігі анық.

Алаш әскерін құру мәселесі Ақпан төңкерісінен кейінгі жиындарда жиі көтеріліп тұрды. Мәселен, 1917 жылы 21-26 шілдеде өткен бірінші жалпы қазақ съезі. Съез бағдарламасына: «Осы күнгі дайын әскер орнына халық милициясы құрылсын» деген тармақ енгізілді [1, 406 б.].

Тіпті, осы съезде қолға алынған Алаш партиясы бағдарламасының жобасындағы VI тармағында: «Ел қорғау үшін әскер осы күнгі түрде ұсталмауы. Әскерлік жасына жеткен жастар жерінде үйретіліп, жерінде қызмет ету: әскер табына бөлгенде туысқан табына қарай бөлу. Әскерлік міндетін қазақ атты милиция түрінде атқаруы» [2, 44 б.] деп әскер мәселесіне тоқталып өтеді. Алайда, бірінші жалпы қазақ съезінде қозғалған милиция мәселесі нәтиже бермеді.

Ұлттық әскер құру ісінде ілгерілік танытқан Семей өңіріндегі жағдай жөнінде «Сарыарқа» газетінде жарияланған «Милиция жасау мәселесі» мақаласында былай сипаттайды: «Бұл Орынбордағы жалпы қазақ съезінде қаралып шешілетін мәселе. Әзірге тыныштықты сақтап, талаудан аман болу үшін ғана волосной, уездной, обласной милиция түрінде жасала бермек. Қарқаралыда 100, Баян Ауылда 100, Зайсанда 400, Алаш шаһарында 160 бақылаушы дайындалып жатыр. Делегатское собрание мен обласной комиссариат жөн көріп, мылтық әперіп, үйретуші табуға ризалығын берді.

Әр уезд, әр волос милиция жасау үшін күздігүні обласной кеңес бекіткен қаулыны орындауға кірісе беруі жөн. Кісі болса жалдап, болмаса ықтиярымен кірушілерді жазып, әр ел, әр ауылдай тиісті ақшаны жинай беруі керек» [3, 55 б.].

«Сарыарқа» газетінің №24 санында: «Семей облысында ешкім солдаттан, я басқадан зорлық көрген жоқ. Осы зорлықты, қоршылықты көргендей боламыз ба деп күн бұрын қазақ комитеттері һәм обласной съез қам қылды. Зайсан уезі басы 100 милиция сайламақ болды. Басқа дуандар ауылнай басы бір-бір бақылаушының, қаражатын көтермек.

Осы кезде Семейде 160 қазақ жігітін (милицияларын) үйретуге бір офицер алынды. Обласной комиссариат мылтық бермек. Әр уезде осындай милиция сайлап, оларға да үйретуге офицер алынбақ һәм мылтықты комиссариат тауып беруге уағда қылды» - делінген [3, 55 б.]. Яғни, ұлттық әскер құру ісінде 1917 жылы жергілікті өңірлердегі қазақ комитеттерінің ықпалымен біршама талпыныстар жасалды.

«Қазақ» газетінің 1917 жылы қарашаның 14 санында жарияланған үндеуде «Өзімізді өзіміз қорғау үшін, бізге жалпықазақ милициясын құру керек... Егер өзімізді-өзіміз қорғай алмасақ, бүлікшілдік зорайып, қиыншылық айналғанда, қазақ халқы құрбан болады...» - делінген. Осы мақалада 5 желтоқсанда Орынбор қаласын да Екінші жалпықазақ съезін шақыру жөнінде үндеу жарияланып, барша аймақтардағы абыройлы азаматтарға сауын айтылады [4, 146-147 бб.].

Сондай-ақ, «Сарыарқа» газетінің қараша айындағы жарияланған санында: «Біз жұмыстың аса керектігі һәм шұғылдығына қарап, жалпы қазақ съезін жасамақ болдық. Құрметті ақсақалдар, көзі ашық оқығандар, 5-ші декабрьге қарсы Орынборға келе көріңдер, бас қорғаудың қамы - милиция жасауды кеңесеміз... Біздің съез болатын кезде жалпы қазақ атауының әскерлерінің съезі болды. Сонда біздің де сөйлесуіміз керек» [3, 56-б.]

деп Әлихан Бөкейхан бастаған Алашорда басшылары үндеу тастады. Міне, бұл телеграммада ұлттық әскер құрудың аса өзектілігі және казак әскерлерімен жақындасудың қамы жатқандығы анық байқалады.

Қазақтың қамын ойлаған азаматтар 1917 жылдың 5-13 желтоқсанында өтетін екінші жалпы қазақ съезіне үлкен үміт артты.

Екінші жалпы қазақ съезінде Алаш қайраткерлері автономия жариялау, ұлттық әскер құру және Алашорда автономиясының ұлттық кеңесін жасақтау мәселесін күн тәртібіне қойды.

Съездің ең басты нәтижесі - Алаш автономиясын жариялап, Алаш әскерін құру ісінің жолға қойылуы болды. Съез жұмысында әскер түзу мәселесі әр облысқа төмендегідей міндеттелді: Бөкейлік, Орал, Торғай, Ақмола, Семей, һәм Жетісу облыстарын-дамилия саны 13500 болуға тиіс. Бөкейлікте - 1000, Оралда - 2000, Торғайда - 3000, Ақмолада - 4000, Семейде - 1500, Жетісуда- 2000 [3, 56-б.]. Орынборда өткен екінші жалпы қазақ съезінің атқарған тарихи миссиясының бірі мемлекеттің тірегі саналатын ұлттық әскер құру ісіне Алаш автономиясы негізінде заңды түрде қолға алыну болды. Алайда, Алаш әскерінің құрылуы саяси оқиғаларға байланысты Қазақстанның әр аймағында әрқилы жүзеге асырылды.

Әскер жасақтау мәселесі Алашорда үкіметін Уақытша үкіметпен, Сібірлік саяси ұйымдармен ымыраласуға итермеледі. Мәселен, Алаш автономиясына қарасты аймақтардан жиналуға тиіс 13500 милицияны үйретуге 135 офицер, 270 инструктор керек болған. Әскер үйретуге қатысты мұндай мамандарды атты казактардан алуға мәжбүр болды.

Алаштанушы Ерлан Сайлаубайдың зерттеулеріне қарағанда: Семей облысында Алашорда әскері 1918 жылы қаңтар және мамыр айларында жасақтала бастайды. Екінші жалпы қазақ съезінің қаулысына сәйкес, Алашорда үкіметінің Орталық комитеті Семей қаласының «Заречная слободка» деген бөлігіне 1918 жылдың қаңтар айының бас кезінде келіп орналасады. «Заречная слободка» Семей жұртшылығы арасында «Алаш қаласы» атауымен 1917 жылдың желтоқсан айынан бастап белгілі бола бастаған. Міне сол «Алаш қаласы» маңындағы қырда! Алаш атты әскер полкының жасақталу тарихы басталды [5, 11 б.]. Семейде Алаш әскерінің құрылу барысында бүкіл жұртты елең еткізген оқиға - 6 наурыз күні таңертең сағат 9 шамасында Алаш қаласында мылтықсыз жаттығу өткізіп жатқан милиция басшысы Қазы Нұрмұхамедұлының большевиктердің қолынан оққа ұшуы болды [3, 57-б.]. Бұл кезде Семейде Алашордамен қатар большевиктік билік те үстемдікке ие болатын.

1918 жылдың 18 маусымында «Свободная речь» газетінде облыстық қазақ комитеті мүшесінің хабарлауынша, Алашорда басшылары бастаған 300-ге жуық жасақ және 35 орыс офицер-инструкторлары бар топ қалаға келіп кіргені баяндалса, сол күні шаңқай түсте Алаш қаласына ұйымдасқан 500 аттылы әскер офицер-инструкторларымен бірге келген. Қала тұрғындарымен кездесуге келген әскерді земство өкілдері жалынды сөздерімен қарсы алды. Бұл топтың арасында Алашорда Кеңесінің төрағасы Әлихан Бөкейхан да болды [3, 57-б.]. Сол кезеңдегі саяси ахуалға байланысты жергілікті аймақтарда үстемлік ету большевиктік үкімет пен Уақытша үкімет билігін арқа тұтқан Алашорда үкіметі арасында алма-кезек ауысып отырды.

Жергілікті «Свободная речь» газетінің кезекті санында: «19 маусым күні кешкі 6-лар шамасында жасақ қалада болып, Никольский шіреуі жанындағы алаңда салтанатты кездесу ұйымдастырылды. Жиында штаб полкы бастығының көмекшісі Папин, штаб адыютанты капитан Виноградов және Уақытша Сібір үкіметінің өкілі Давыдовтар сөз сөйледі. Кездесу кезінде алаңға келген ұлт қайраткері Әлихан Бөкейханның құрметіне подполковник Тохтамышевтың бұйрығымен атты әскер «Алла» деп ұрандады.

Әскердің ақ түсті туында қазақ тілінде «Жасасын Бүкілресейлік және Сібір құрылтай жиналысы», «Жасасын Отанның адал Ұлдары» деген жазу болды. Жалынды сөздер айтылған кездесу отаншылдық рухта өтті» [3, 57-б.] деп баяндалады. Мұндай әскери шерулердің өткізілуі жергілікті халықтың Алашорда үкіметіне деген сенімін күшейту және халық арасында ел қорғау ісіне қазақ жастарын тарту мақсатында болды деп тұжырымдауға болады.

Әлихан Бөкейхан 1918 жылы 25/12 маусымда «Бек тығыз. Семей уезінің земский управасының бастығы Ахметжан Қозыбағарұлына. Семей уезінен болыс басына 30 милиционер алуға қаулы қылынды. Осы жігіттерді тоқтаусыз жиясыз. Жылған азамат, ат Семейге келеді. Алаш Орда бастығы Ғалихан» [3, 58-б.] деп қойған №2 қатынас қағазындағы нұсқауға орай Ахметжан Қозыбағаров іле-шала 26 маусымда Семей уезінің барлық болыстарынан ат-әбзендерін сайлап, 30 жігіттен милиция даярлауды қатаң тапсырады.

Алашорда үкіметінің заңнамалық құжаттарындағы Алашорда әскери кеңесін құру туралы 11-24 маусымдағы үкімет төрағасы Ә.Бөкейхан, мүшелері М.Тынышпаев мен Х.Ғаббасов қол қойған қаулыда: «Алашорда жанынан үш адамнан тұратын әскери кеңес құрылсын, оларға әскери министрліктің қызметі кіреді. Алашорданың уездік және облыстық бөлімшелерінің жанынан әскери кеңестер ашылсын. Әскери кеңес большевиктерге қарсы күресте әскер қатарына жігітерді шақыруға міндеттеледі» [6, с.109] деп көрсетілген. Яғни, әскери кеңес құру арқылы Алашорда үкіметінің әскери жүйесі біршама жолға қойылған.

Алашорда әскерін жасақтауда Алаш қайраткерлері Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынов, Әбікей Сәтбаев, Ахметжан Қозыбағаров, Биыхмет Сәрсеновтар белсенді атсалысты. Мысалы, Сібір үкіметінің Семейдегі әскери штабында өкіл болып қызмет атқарған Ахмет Байтұрсыновтың орнына Әлихан Бөкейханның бұйрығымен Әбікей Сәтбаев тағайындалды [3, 58-б.].

Алашорда әскеріне қатысты қаулылар мен заңдық күші бар құжаттарда үкімет басшысы ретінде Әлихан Бөкейханның қолы мен Алаш полкының командирі Хамит Тохтамышевтың аты-жөні кездеседі.

Алашорда әскеріне аянбай қызмет етіп, сол жолда құрбан болған қайраткерлердің бірі - Отыншы Әлжанов. Отыншы 1917 жылдың 5-13 желтоқсанында өткен екінші жалпы қазақ съезінде құрылған Алашорда үкіметінің ұлт кеңесі құрамына қабылданған 15 қайраткердің бірі болды [4]. Азамат соғысы жылдарында Жетісу өңірінде бұқара халыққа қорған болу үшін Алаш әскерінің **Жетісу бөлімін** жасақтады. Шілде айында еліне жолдаған хатында: «мұндағы жұрттың басына қиямет-қайым туды, қатын-баламды алып кетіндер, бұл ел қан жылап, қырғынға ұшырап жатқанда, мен жан сақтап, бұларды тастап кете алмаймын. Өлсем-тірілсем де бірге көремін» [3, 59-б.] деп өңірде орын алған соғыс сипатын аңғартқан. Жетісу өңірінен Үржар арқылы Қытайға өтіп кетпекші болған Отыншы жасағы Көктұмада большевиктермен қақтығысқа түседі. Жау әскер Отыншы бекінген диірменді өртеп жіберіп, Алаш қайраткері ерлікпен қаза табады [7, с. 131]. Отыншының қазасы туралы үзеңгілестерінің басылым беттерінде жарияланған қазанамалары қайраткердің Алаш мүддесі үшін орны толмас шығын екендігін аңғартады. Атап айтар болсақ, Міржақып Дулатов «Жас азамат» газетінде жариялаған қазанамасында: «Ұлтың үшін қан жыладың, қамын жедің, қызықты ғұмырын абақтыда, айдауда өтті. Сонда да тауың шағылмады. Қамалға шаптың, қанға боялды, қаза таптың, бірақ, «арманда кеттім, Алаш көргенім көре алмадым» деме. Сендей ұл туған ел ешкімнен кем болмас. Хош, бауырым!» [3, 59-б.] деп елге жазды.

Жалпы әскер мәселесі автономия жариялаудан бұрын қозғалған болатын. Әскер құру үшін арнайы офицер-инструкторлар мен юнкерлер дайындайтын оқу орындарын ашу міндеті тұрды. Алаш қаласында әскер құру ісіне байланысты қазақ ұлтынан офицер мамандарды даярлау үшін 1918 жылдың күзінде офицерлер дайындайтын медресе ашылады. Бұл медреседе Ғабдолла Қоскеев, Ахмет Әуезов, Смағұл Әмзин, Омар Ермухаметов, Ғабдолхак Ғабдолрахимов, Хакім Бейсекеев сынды қазақ жастары оқып, әскери өнерді меңгере бастаған. Офицерлік мектептің ашылуына Хамит Тохтамышев ұйытқы болды. Атап өтерлігі, осындай юнкерлік училище Жымпитыда да ашылды [8, 114 б.].

Алашорда тілегіндегі қазақ басылымдары «Қазақ», «Сарыарқа», «Жас азамат» газеттері мен «Абай» журналында әскер мәселесі қозғалған мақалалар жиі жарияланып тұрды.

1918 жылы тамызда құрылтай жиналысы комитетіне Алаш автономиясын мойындату мақсатында барған Әлихан Бөкейхан Алашорданың орталық басқармасына телеграм жолдап: «Бар күшті ұлт әскерін жасауға салындар; Россияны трілтетін тіреу - бар жұртының әскері; Алаш - Россиядағы одақтас мемлекеттердің бірі; сондықтан тіреудің бір ұшы - Алаш әскері. Алаш полкын, не керегін тауып беріп, таратпаңдар. Керек нәрсені қаншаға болсын қарыздануға қорғанбаңдар. Жеткілікті қару алыңдар. Алаш отрядының Орал, Торғай шығармақпыз» [3, 59-б.] деп ұлттық әскер жасақтау ісін жетілдіруге шұғыл тапсырмалар берді.

Алашорда әскерінің оңтүстік-шығыс майданда елеулі жетістіктерге жеткендігі мұрағат құжаттарымен сол кезеңнің тыныс-тіршілігінен хабар беретін басылымдарынан анық байқалады.

1918 жылдың 6 шілдесінде Әлихан Бөкейханның Башқұрт автономиясының төрағасы Зәки Уәлидиге жазған жеделхатында: «Жетісу облысы большевиктерден тазартылды. Қазақтар, қазақтар мен офицерлер большевиктік әскерлердің қалдықтарын жоюда. Алтай губерниясына біздің әскери жасақтар жіберілді» [9] деп өңірдегі саяси жағдайды айтып өтеді. Атап өтерлігі, Зәки Уәлидиге Алашорда төрағасы Әлихан Бөкейханның негізгі одақтастарының бірі болды.

Алашорда үкіметі ел ішіннен арнайы нұсқау арқылы жігіттер жинаумен қатар ерікті қазақ жасақтарын да ұйымдастыру ісін қолға алды. Бұл әрекет нәтижесін берді. Мысалы, кейбір осындай ерікті қазақ жасақтары оңтүстік майданда ерлікпен шайқасып жатқандығы орыс тілді басылымдар жариялап жатты.

Осындай қазақ еріктілерінің әрекеттері туралы Алашорда үкіметінің іс басқарушысы Серікбол Ақаев Әлихан Бөкейханға жіберген жеделхатында: «Мұса Сергиопольды алуға қатысты және бір өзі тоғыз қызылдың басын алды. Большевиктер Үржардан қашып кетті. Олардың соңынан Ғабитхановтың жасағын жіберілді» [21] деп Алаш әскерінің кезекті жеңісін хабарлайды.

1919 жылы 11 ақпанда адмирал Колчактың Сібір үкіметімен келіссөз барысында Сібір үкіметі өкілінің «милицияны қалай түсінуге болады?» - деген сауалына Алашорда төрағасы Әлихан Бөкейхан: «Біздің милиция - бұл әскер. Олар іс жүзінде әрекет етуде: біздің 700 жауынгеріміз Жетісу майданында, 540 Троицкіде, 2000 адам Орал облысында. Жетісу майданындағы жеңістер біздің жігіттерді ерең ерлігінің арқасында» [6] деп жауап қатты. Милицияның керектігі: заман күштінікі, қару-жарақтынікі, атты-тондынікі. Әскер жасап алмасақ, осындай астаң-кестең аударыспақ заманда елімізді, жерімізді, мал басымызды қорғап ала алмаймыз, көрінгеннің ауызында кетеміз, жұрттығымыздан айырыламыз, бұл - бір.

Сыртқа елеулі ел бола алмаймыз, сыбаға ала алмаймыз, осы күнде ұялғанынан бермейді, қорыққанын сыйлайтын заман - екі.

Милициямыз болмаса, елге айбарлы, әмірін тыңдатарлық, тәртіп, тыныштық орнатарлық үкімет бола алмаймыз, халық бассызданып малша жайылып кетеді - үш [3, 61-б.].

Алаш әскерін жасақтау ісіне Алашорда қайраткерлерімен қатар елдің ауқатты азаматтары да үлкен үлес қосқан. Тіпті, әскер қажетіне жігіттерді тарту, ат-көлікпен қамтамасыз ету мәселесі де солардың тарапынан өтеліп отырды.

Семей қаласының қазіргі заман құжаттама орталығындағы Алаш қозғалысына қатысты «Список организаторов Алашского конного партизанского полка, участников организации против Советской власти 1918 года Правительства Восточной Алаш-Орды» деп аталатын құжатта Алаш атты әскерін

ұйымдастырушылардың қатарында Алаш қайраткерлерімен бір қатарда ел ағалары, қазаққа абыройлы азаматтардың есімдері аталады [3, 61-б.].

Тіпті «Сарыарқа» газетінің 1918 жылы №44 санында Алаш әскерінің Алтай өлкесіндегі ерліктерін былайша баяндаған: «Алтай губерниясында ұрыс жүргізген Алаш отрядында Тұрағұл Абаев, Биашмет Сәрсенов, Қаражан Үкібаев, Тоқтар Бегметов, Ғабдолла Қоскеев т.б. ерлікпен шайқасты» [3, 61-б.].

Мәселен, Семей өңірінде Алашордаға ниеттес болған Қаражан Үкібаев, Ике Әділов, Ақкенже Аймағамбетов [10, 239 б.], Ыбырай Ақпаевтардың [10, 452 б.]. 1928 жылы тәркілеуге қатысты жеке істерінде олардың Алашорда үкіметімен байланыстары, Алаш әскеріне қызмет жасағандығы, қаржылық және материалдық тұрғыда қолдау көрсеткендігі негізгі айыптары ретінде көрсетілген.

Семейдің мұрағаттар қорындағы: «Материалы об организации боевого отряда милиции Все киргизским Народным Советом Алаш-Орды» - деген деректен Семей қаласында жасақталаған Алаш әскеріне Шыңғыс елінен кеп азамат қатынасқанын көруге болады:

Аршалыдан - 12, Қызылмоладан - 29, Мұқыр болысынан - 99, Шыңғыс болысынан - 21, Бұғылыдан - 27, Машан, Шағаннан - 26, жиыны 144 адам тіркелген.

Атты эскадронға: Қызылмоладан - 22, Бұғылыдан - 8, Машаннан - 4, Аршалыдан - 12, Шағаннан - 12, жиыны 48 адам өздерінің атымен, азығымен келгені айтылған [11, 113 б.].

Алашорданың батыс бөлімінде әскер жасақтау ісінде Жымпитыдағы 18-23 мамыр аралығында өткен қазақ съезінің өзіндік маңызы бар. Бұл съезде Орал әскері үкіметімен большевиктерге қарсы бірлесіп күресуге келісім жасалды. Келісім бойынша Батыс Алашорда басшылары Орал әскері үкіметіне қаржылай және әскерге керекті ат-көліктен қамтамасыз етуге міндеттелсе, қарсы тарап Жымпитыда 6 айлық юнкерлік училище ашуға, қазақ жігіттерінен әскери мамандар даярлауға тиісті болды [12, с.388-389].

Тіпті, Алашорда басшылары 1918 жылдың шілде - тамыз айларында Құрылтай жиналысы комитеті және Сібір үкімет басшыларымен болған кездесуде Алашорда әскеріне қажетті көмек алуға қол жеткізді. Бұл туралы «Жас азамат» газетінде: «Қазақтың милиция - әскеріне қару-жарақ беру жағынан бұлар тоқтау қылатын емес. Жоғарыда Досмұхамедовтер Орал қазағының әскері үшін Самар үкіметінен 600 мылтық, бірнеше пулемет алып, Орынбор арқылы елдеріне жіберді» [3] деп айтылды.

Алашорданың батыс бөлімінде әскер құру ісінде ауқатты азаматтары да аянып қалмаған. Мысалы, Алашорда қайраткері, ауқатты азамат Иса Көпжасаров әскер қажетіне 100 жылқы атаса [13, 39 б.], Сырым Датұлының шөбересі Салық Омаров 1918 жылды ақпанда Орал қазақтарының Қаратөбеде өткен үшінші съезінде алаш әскеріне өз табынынан 200 бас мініс жылқы бөліп берген [3].

Сонымен қатар, Алаш қозғалысына Манғыстау өңірінде Тобанияз тобы да тілекші болып, әскери қолдау көрсеткен [14, 91 б.].

Сондай-ақ Алашорданың Торғай бөлімшесі 300 мылтық пен 20 мың патронға ие болды. Орынбор қазақ әскерлерінің атаманы Дутовтың тікелей көмегімен Қостанай және Ырғыз уездерінде екі атты полк жасақтау жүзеге асырылды [4].

1919 жылдың басында-ақ ұлттық мемлекеттік құрылымдар ақ гвардияшылардан теріс айнала бастады. Ең алдымен татарлар, одан соң башқұрттар әскерімен қоса Кеңес үкіметі жағына өтті. Бұл шынымен де онсыз да әлсіреп тұрған антибольшевиктік күштердің ыдырауына басты себептердің бірі болды. 1919 жылдың соңы мен 1920 жылдың басында Алашорда таратылды. Алашорданың әскери құрылымдары толықтай қызыл әскер құрамына өтті.

Алаш қайраткерлері үшін автономия мәселесі қаншалықты маңызды болса, сол мемлекеттік құрылымның қауіпсіздігін қамтамасыз ететін ұлттық әскер құру ісі де басты назарда тұрғаны анық. Содан болар, автономия жариялау барысында ең алдымен әскер құру ісіне аса мән берді. Екінші жалпы қазақ съезінің өзекті мәселелерінің бірі — әскер құру болғандығы құжаттарда айқын көрініс тапқан. Саяси тұрақсыздық белең алған кезеңде Алаш автономиясының 2 жыл үш ай мерзімде өмір сүруіне тірек болған ұлттық әскер екендігі дау тудырмайды.

Алаш әскерінің Алашорда үкіметінің қорғаныс жүйесі, мемлекеттік мәртебесін айғақтайтын негізгі тетік болғандығы ақиқат. Ендеше Алашорда әскерінің құрылған күні, яғни 25 маусым әр қазақтың тарихи жадында Алаштың айбынды рухы ретінде сақталуы тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. «Қазақ» газеті - Алматы: «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998. - 560 бет.
2. Әлихан Бөкейхан. Шығармаларының 9 томдық толық жинағы. Полное собрание сочинений в 9 томах. / Құрастырған: Жүсіп Сұлтан Хан Аққұлұлы. - Астана: Сарыарқа, 2013. Т. 7. - 530 б.
3. XIX ғасырдағы Алаштың Ақ жолы. - Алматы: Экономика, 2015. - 758 бет.
4. Нұрпейсов К. Алаш хәм Алашорда. Алматы: Ататек. 1995. 256 б.
5. Сайлаубай Е. Алашорда әскері // Абай. 2000, № 1, 11-16 бб
6. Алаш-Орда: Сборник документов / Составитель Н. Мартыненко. - Алматы: Малое издательство «Айқап», 1992. 192 стр.
7. Альжанова С., Тулемисова Г. Беркут Алаш-Орды. - Алматы, 2008, 180 с.
8. Шаяхметов У. «Ел бүгіншіл, менікі - ертең үшін»: Оқу құралы. - Алматы, 2001. - 149 бет.

9. Алаш қозғалысы. Құжаттар мен материалдар жинағы. Желтоқсан, 1917 ж. - мамыр 1920 ж. Движение Алаш. Сборник документов и материалов. Декабрь 1917 г. - май 1920 г. - Алматы: “Алаш”, 2005. Т.2, 445 б.
10. Нәсенев Б. “Абралы қанды жылдары (1905-1945)”. Екінші бөлім. Құжаттар жинағы. Алматы - Новосибирск. 2006 ж. 644 б.
11. Жанболатұлы Молдабек. Тобықты-Шыңғыстау шежіресі: Үш томдық. - Алматы: Курсив, 2004. 1-ші том. 520 б.
12. История Западного отделения алаш-Орды. Сборник документов и материалов. Т.1. - Уральск, 2012 - 464 с.
13. Жетпісбай Н. Қобдалық Алаш қайраткерлері // Қазақстан мұрағаттары. №3 (11)/ 2009. 34-46 бб.
14. Сүлейменова Д.Д. Алашорданың Батыс бөлімінің тарихы. Тарих ғылымдарының кандидаттығына дайындаған диссертациясы. - Алматы. 2004. - 138 б.

ҰЛТ МАҚТАНЫШЫ СМАҒҰЛ СӘДУАҚАСОВТЫҢ ОҚУ - АҒАРТУ САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЗМЕТІ ЖӘНЕ РӨЛІ

Марат Н.Ж.

Ғылыми жетекшісі: тар.ғ.к.,

қауымдастырылған профессор м.а., Джумалиева Л.Т.

С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті

nuraly.marat.06@gmail.com

Астана қ.

XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы Қазақстанның мемлекет және құқық тарихында шешуші әрі тағдырлы кезеңге айналғаны баршаға аян еді. Себебі, Ресейдің империялық саясаты, одан кейін Кеңестік Ресейдің жүргізген реформаларының нәтижесінде қазақ жерлері, оның ішінде қазақ халқының тозы шығып, бытыраңқылыққа айналдырылған болатын. Ондай азаматтардың еліміздің егемендікке қол жеткізуіндегі рөлі мен орны ерекше болды. Сондай азаматтардың бірі, әрі бірегейі – Смағұл Сәдуақасов болды. Смағұл Сәдуақасов 1900 жылы бұрынғы Қоқшетау облысы, Ленин ауданы, Жарқын ауылында дүниеге келген. Шежіре бойынша Малайдан Әйтімбет, Бабыс туады. Бабыстан Қозыбағынан Құдайберді, Бекболат, Жаулыбай, Майлыбай, Жиенғұл есімді бес ұл туады.

Майлыбайдан Қазымбет, одан Тоғжан, Тоғжаннан Сәдуақас, Сәдуақасан Смағұл туады. Яғни шежірені таратын болсақ, Ғаббастың әкесі Сәдуақас пен Смағұлдың әкесі Сәдуақас орысша да, парсыша да сауатты ескіше оқыған, ел ішінде бала оқытқан ғұлама болса, Ғаббастың әкесі Сәдуақас та өз аймағы мен ағайындарына сыйлы, орысша да хат танып жаза білген өте білімді, он екі ауыл малай мен тоғыз ауыл Бақтыбай жұрты бетке ұстайтын, Омбы қаласында Жексенбай баймен бірігіп жеке дүкен ашып, піркәшік жалдаған адам екен. Смағұл Сәдуақасов жастайынан ел басқару ісіне араласып, ұлты мен жерінің аласапыран дәуірінде бірлігі мен мызғымастығын сақтауға үлкен үлес қосқан шыншыл азамат. Сол үшін Смағұл Сәдуақасұлы өз дәуірінде қызыл империяның саясатына сай келмей қудалауға ұшыраған. Смағұл Сәдуақасов Қазақстанда Кеңес билігінің орнауына, сол арқылы өз халқының мұң-мұқтаждарына болысқан әрекет еткендердің бірі. Ол жастайынан саяси оқиғаларға араласып, мемлекеттік істерге белсене атсалысқан

Смағұл Сәдуақасұлы Қазақстан жастарының жетекшісі (1920-1921ж.ж.) қазақ арсынан шыққан тұңғыш экономист. Оның қысқа деректерінен – ақ оның өмірі тағылымды, сан қырлы азамат болғанын, қамшының сабындай қысқа ғұмырында талай қызметтің тізгінін ұстап, елі үшін, халқы үшін ұлан-ғайыр істер тындырғанын аңғару қиын емес. Десек те, Смағұл Сәдуақасұлы сияқты толағай тұлғаны тарихтың төріне шығарып, отырған тіпті де шаруашылықтың әр саласында төгілген тері, атқарған лауазымды қызметтері емес, оның өзінің ұлтына деген сүйіспеншілігі, сан ғасырлық ғұмырында мың өліп, мың тірілген, жиырмасыншы ғасырдың басында ұлт ретінде ұйыса бастаған қазаққа қызмет етуді, қайда болмасын оның мүддесі үшін табандылықпен күресуді өмір мұратына айналдырды. Оның бағы да, соры да - өз ұлтын жан-тәнімен сүйгендігінде еді. 1928-1932 жылдары Мәскеу көлік инженерлері институтын оқып бітіргеннен соң, Мәскеу – Донбасс темір жол құрылысында инженер – құрылысшы болып қызмет етеді. Мемлекеттік қоғамдық қызметпен қоса әдеби-ғылыми шығармашылықпен айналысып, сол кезде шығып тұрған қазақ-орыс тілдеріндегі көптеген газет-журналдарда саясат, шаруашылық ел ісі, мәдениет, әдебиет, өнер, тарих, мәселелерін сөз еткен мақалалары жарияланады. Көркем әңгімелері де жарық көреді. Смағұл Сәдуақасұлының «Жастармен әңгіме» (Орынбор) 1925 ж.), «Ұлт театры туралы» (Қызылорда 1926 ж.). «Қазақстандағы ағарту мәселелері» (Қызылорда 1927 ж.) деген үлкенді-кішілі кітаптары жарық көрді. Қазақстандағы ұлт-азаттық көтеріліс пен Қазан төңкерісінен кейінгі ел өмірін арқау еткен «Сәрсенбек» атты романы бар. «Салмақбай, Сағындық» (1923 ж.), «Күміс қоңырау»(1927 ж.), повестері қазақ әдебиетіндегі проза жанрын дамытуға үлкен үлес қосты. Смағұл Сәдуақасовтың бүкіл қайраткерлік, азаматтық болмысының танылған кезеңі 1925-1927 жылдар еді. Бұл кезде